

ПРОКУРОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ

Олександр ФЕРЕНЕЦЬ,

аспірант Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

SUMMARY

The author investigates key bases of activity of bodies of prosecutor's office in the sphere of a boroba with corruption in Ukraine. The standard and legal basis of activity of prosecutor's office is characterized and the attention is focused on reforming of public prosecutor's system according to the European standards. The through role of prosecutor's office concerning fight against corruption in a section of the constitutional functions of prosecutor's office is analysed. The attention is concentrated on a coordination role of prosecutor's office concerning activity of law enforcement agencies in the sphere of counteraction of corruption crime. The author has investigated the mechanism of functioning of Specialized anti-corruption prosecutor's office taking into account the last legislative changes. The most burning issues of anti-corruption activity of prosecutor's office at the present stage are formulated.

Key words: fight against corruption, Specialized anti-corruption prosecutor's office, public prosecutor's activity, reforming, National anti-corruption bureau of Ukraine, corruption crime.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються ключові засади діяльності органів прокуратури у сфері боротьби з корупцією в Україні. Охарактеризовано нормативно-правову основу діяльності прокуратури та акцентовано увагу на реформуванні прокурорської системи відповідно до європейських стандартів. Проаналізовано наскрізну роль прокуратури щодо боротьби з корупцією в розрізі конституційних функцій прокуратури. Зосереджується увага на координаційній ролі прокуратури в діяльності правоохоронних органів щодо протидії корупційній злочинності. Досліджено механізм функціонування Спеціалізованої антикорупційної прокуратури з урахуванням останніх законодавчих змін. Сформульовано найбільш гострі проблеми антикорупційної діяльності прокуратури на сучасному етапі.

Ключові слова: боротьба з корупцією, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, прокурорська діяльність, реформування, Національне антикорупційне бюро України, корупційний злочин.

Постановка проблеми. Корупція в сучасних умовах стала явищем, яке повністю паралізує спроби комплексного реформування системи державного управління та унеможливило адаптацію України до передових світових стандартів у сфері боротьби з корупцією. Саме вироблення ефективних механізмів боротьби з корупцією є ключовою запорукою соціально-економічного зростання в державі, зміцнення потенціалу громадянського суспільства й повноцінного розвитку всіх державних інституцій. Прокуратура України відіграє в цій боротьбі провідну роль.

Так, під час зустрічі з першими детективами Національного антикорупційного бюро України 15.09.2015 Президент України П. Порошенко наголосив на тому, що будь-яке питання, яке порушується на міжнародних зустрічах, – безвізовий режим для України з боку ЄС, кредити від МВФ, отримання коштів від Світового банку, пов'язане з боротьбою з корупцією. «Ми маємо продемонструвати рішучі результати у цій боротьбі. На жаль, цілі сектори економіки дуже далекі від прозорості. Якщо говорити по галузях, це енергетика, експортні операції, проблеми контрабанди, робота з акцизом, відшкодування ПДВ, неефективне корупційне управління державними активами і державними підприємствами». За словами Президента, антикорупційна політика України має повну підтримку з боку країн-партнерів як у фінансовому забезпеченні, так і в навчанні та залученні фахівців з інших країн, які мають відповідний успішний досвід протидії корупції [18].

Особливо важливу роль у національній системі боротьби з корупцією відіграє ефективна діяльність правоохоронних органів. Зокрема, у своєму Щорічному посланні до Верховної Ради України 04.06.2015 Президент України П. Порошенко прямо зазначив: «Що ж у нас в активі, крім

твердої політичної волі? Активно створюємо законодавчу базу і будуємо інфраструктуру боротьби з корупцією. Ключове – безпрецедентно відкриті підбір та призначення Директора Національного антикорупційного бюро. Ухвалено європейський закон про прокуратуру. Розпочато ухвалення законів, які регламентують реформу МВС, відокремлюють силові структури від політичних, створюють муніципальну варту та нову поліцію. Гучні корупційні скандали, як це не парадоксально звучить, стали позитивним явищем. Це катарсис, свідчення того, що на корупцію перестали сором'язливо заплюшувати очі, що з нею, нарешті, розпочинається реальна боротьба, преса і суспільство стали багатого менш терпимими до неї» [19].

Отже, послідовне та обгрунтоване запровадження ефективних механізмів прокурорської діяльності щодо боротьби з корупцією в національне правове поле інтенсифікує процес подолання корупційних виявів у державі, створює передумови для оздоровлення вітчизняного державного механізму.

Актуальність теми. Теоретичні і практичні засади боротьби з корупцією досліджувались низкою вітчизняних фахівців: М. Мельником, Є. Невмержицьким, М. Хавронюком, О. Костенком, І. Даньшином, Ю. Бауліним, М. Бажановим та ін. Діяльність органів прокуратури у сфері корупції була предметом наукового аналізу таких учених, як Ю. Дьомін, Г. Серета, Є. Блажівський, М. Руденко, В. Тацій, О. Головкін, О. Литвак, В. Сухонос та ін. Водночас діяльність органів прокуратури України в антикорупційній сфері в умовах останніх законодавчих змін висвітлена недостатньо й вимагає подальших наукових досліджень.

Мета статті – характеристика і критичний аналіз сучасного стану прокурорської діяльності у сфері боротьби

з корупцією; визначення ступеня відповідності законодавства та практики діяльності прокуратури рекомендаціям міжнародних інституцій; розробка шляхів подальшого вдосконалення функціонування прокуратури України в антикорупційній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з дослідженнями індексу CPI (Corruption Perception Index, Індекс сприйняття корупції) міжнародної організації Transparency International, за 2015 р. Україна набрала лише 26 балів зі 100 можливих у цьому дослідженні (чим більша цифра, тим негативніше населення ставиться до корупції), отримавши лише один додатковий бал, порівняно з 2014 р., і посіла 142 місце з-посеред 175 досліджуваних країн світу [17]. Указане прямо пов'язано з неповнотою і фрагментарністю проведення антикорупційної реформи, у тому числі в частині діяльності правоохоронних органів. Саме ефективність реформування прокуратури України в умовах тотального зростання правового нігілізму та корупції прямо визначає перспективи зміцнення правопорядку й законності, стає базовим чинником позитивної динаміки суспільних процесів.

Нормативно-правову основу діяльності органів прокуратури України у сфері боротьби з корупцією становлять Закони України: «Про прокуратуру» від 14.10.2014, «Про запобігання корупції», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993; Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Накази Генерального прокурора України: «Про організацію діяльності органів прокуратури у сфері запобігання і протидії корупції» від 25.06.2013 № 10гн, «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» від 16.01.2013 № 1/1гн, «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 19.12.2012 № 4гн, «Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді та їх захисту при виконанні судових рішень» від 28.05.2015 № 6гн, «Про організацію роботи з питань внутрішньої безпеки в органах прокуратури України» від 22.09.2014 № 17гн тощо.

На виконання рекомендацій європейських правових інститутів Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014, у якому було запроваджено принципово нову модель прокуратури, наближену до правових систем країн-членів Європейського Союзу, – з широкими повноваженнями у сфері кримінального процесу та обмеженим обсягом компетенції в позакримінальній сфері.

Як зазначає Г. Серета, від самого початку формування української державності та юридичної легітимізації прокуратури її організаційно-правовий статус, обсяг і зміст повноважень прокурорів перебувають у процесі перманентного реформування [16, с. 9].

Л. Грицаєнко, порушуючи питання про шляхи вирішення наявних нині в Україні проблем, зазначає про необхідність суттєвого реформування прокурорської влади в Україні, для того щоб вона стала дійсно дієвим важелем забезпечення верховенства права в державі [11, с. 85].

Було сформувано засади прокурорського самоврядування, що дало змогу знизити ступінь централізації всередині прокурорської системи та підвищити рівень незалежності прокурорів від вищого керівництва. Отже, реформа органів прокуратури має на меті не лише вдосконалення антикорупційної діяльності, а й запобігання та протидію корупційним виявам усередині самої прокурорської системи.

Прокуратура України посідає центральне місце в системі правоохоронних органів у сфері боротьби з корупцією. Вона здійснює протидію корупції шляхом реалізації функцій

процесуального керівництва досудовим розслідуванням і підтримання державного обвинувачення, представницьку діяльність у позакримінальній сфері, координацію дій правоохоронних органів у сфері протидії кримінальній корупції. Окремі елементи боротьби з корупційними виявами наявні також і під час реалізації функції нагляду за виконанням судових рішень у кримінальних справах, застосування інших заходів примусового характеру, що обмежують особисту свободу громадян.

На думку О. Михайленка, органи прокуратури, кожен у межах своєї компетенції, відіграють реальну й конкретну роль у виконанні завдань і здійсненні функцій, покладених на прокуратуру. Їхня система та структура побудовані так, щоб вплив прокуратури на забезпечення законності, правопорядку, прав і законних інтересів був ефективним, усеохопним на всій території України й на всіх напрямках соціальних відносин, урегульованих законами [14, с. 58].

Особливу роль у боротьбі з корупцією органів прокуратури відіграє координація діяльності правоохоронних органів. Указана функція в процесі реформування органів прокуратури знала значних змін. Так, згідно зі ст. 10 Закону України «Про прокуратуру» від 05.11.1991, Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори з метою підвищення ефективності протидії злочинності й корупції координували діяльність правоохоронних органів з питань протидії злочинності та корупції [7]. Тобто, корупція розглядалась законодавцем як самостійний об'єкт координаційної діяльності поряд зі злочинністю, відповідно, координаційні повноваження поширювались і на ту її частину, яка пов'язана з адміністративними корупційними правопорушеннями. Що стосується ч. 2 ст. 25 нового Закону України «Про прокуратуру», то в цій статті корупція є об'єктом координаційної діяльності виключно в її злочинних формах [8]. Отже, законодавець вивів із координаційної компетенції прокуратури тих суб'єктів, які діють поза межами кримінального переслідування: Національне агентство з питань запобігання корупції, Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики тощо. Фактично це може призвести до розбалансування системи боротьби з корупцією й неузгодженості дій окремих антикорупційних інституцій, як наслідок, погіршення стану законності та правопорядку в державі.

Важливим етапом реформування системи органів прокуратури України стало створення Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП), статус якої врегульовано ч. 5 ст. 8-1 Закону України «Про прокуратуру». Функціональне навантаження цього самостійного структурного підрозділу Генеральної прокуратури України (далі – ГПУ) є наскрізним і включає як кримінальну, так і позакримінальну сфери: САП здійснює нагляд за діяльністю Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) та позовну діяльність за наслідками кримінальних правопорушень.

Як зазначають В. Драган і З. Загиней, під час створення САП Україною було використано досвід передових європейських країн, таких як Німеччина, де в прокуратурах окремих земель можуть створюватися спеціальні відділи по боротьбі з корупцією (зокрема це відповідний відділ по боротьбі з корупцією м. Вупперталю, спеціалізована прокуратура по боротьбі з корупцією землі Північний Рейн-Вестфалія тощо) [12, с. 51].

О. Проневич говорить, що подібна практика існує в Іспанії (Служба державного обвинувачення з протидії корупції та організованій злочинності), Румунії (Національний антикорупційний директорат у системі прокуратури при Вищому касаційному суді), Швеції (Національний антикорупційний відділ у складі прокуратури Швеції) тощо [15, с. 263–265].

Згідно з позицією Р. Мельника, на пострадянському просторі наша держава стала однією з перших, де було запроваджено принцип антикорупційної спеціалізації прокурорів (наприклад, у такій країні, як Грузія, спеціалізована прокуратура відсутня, як відсутні й відповідні спецпідрозділи в прокуратурах) [13, с. 91].

Надалі Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо забезпечення прозорості в організації діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури з метою виконання рекомендацій Міжнародного валютного фонду» від 18.02.2016 було запроваджено низку нововведень, якими підвищено ступінь незалежності Спеціалізованого антикорупційного прокурора від Генерального прокурора України, а також змінено процедуру призначення на адміністративні посади в САП. Зокрема, з компетенції Генерального прокурора України виведено право призначення керівників і заступників керівників структурних підрозділів САП, передано відповідні повноваження Спеціалізованому антикорупційному прокуророві. Крім того, ключову роль у призначенні самого Спеціалізованого антикорупційного прокурора із цього часу відіграє конкурсна комісія, оскільки кандидатура, відібрана нею, призначається на посаду Генеральним прокурором України в обов'язковому порядку. До інших новацій належить установлення нових вимог до кандидатів на посади прокурорів САП, які є більш суворими порівняно з прокурорами загальних прокуратур: так, прокурором САП може бути призначено особу, яка має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше ніж 5 років і володіє державною мовою (тоді як кандидат на посаду прокурора місцевої прокуратури повинен мати не менше ніж 2 роки стажу). Також у ст. 8-1 Закону України «Про прокуратуру» визначено вимоги до членів конкурсної комісії з відбору на адміністративні посади в САП, зокрема заборонено включати до її складу осіб, які обіймають політичні посади, працівників правоохоронних органів, депутатів Верховної Ради України та місцевих рад тощо [1]. Отже, Україна продовжує процес формування моделі прокуратури, максимально наближеної до європейської правової системи.

Окремо варто зупинитись на проблемі нагляду за Державним бюро розслідувань (далі – ДБР), створення якого передбачено Законом України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015. Аналіз ст. 5 цього Закону свідчить, що цей орган також наділений повноваженнями щодо досудового розслідування корупційних злочинів [3]. Однак, незважаючи на те що САП здійснює нагляд за розслідуванням кримінально каранної корупції, серед його повноважень відсутня функція нагляду за діяльністю ДБР. При цьому у відомчих наказах Генерального прокурора України нагляд за ДБР не зараховано до компетенції жодного іншого підрозділу чи органу прокуратури. По суті, ДБР уже з моменту створення стає правоохоронною інституцією, нагляд за якою виявляється в невизначеному стані. Крім того, розмивається сама ідея створення САП як структури, що повністю концентрує в собі антикорупційні кримінально-процесуальні повноваження в системі органів прокуратури України.

Указана проблема поглиблюється нечітким розмежуванням компетенції між НАБУ та ДБР, що зумовлює зниження загальної ефективності розслідування корупційних злочинів, процесуальну тяганину та міжвідомчу неузгодженість під час здійснення антикорупційної діяльності. Зазначене обумовлює необхідність розробки додаткових заходів щодо запобігання та боротьби з організованою злочинністю й корупцією, передбачених п. 2.3.1 Плану дій з лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, схваленого на саміті

Україна – ЄС від 02.11.2010. У п. 2.3.1 Плану дій, зокрема, указано, що на першому етапі (законодавчі та політичні засади) передбачено посилення координації й обміну інформацією між органами державної влади, відповідальними за боротьбу з корупцією. На другому етапі (критерії ефективної імплементації) передбачено, зокрема, імплементацію відповідних Конвенцій ООН і Ради Європи, а також GRECO в зазначених вище сферах [10].

Українською державою також виконано рекомендації Європейської спільноти щодо вдосконалення системи боротьби з корупцією, які безпосередньо не стосуються прокуратури, але опосередковано впливають на неї. Так, 10.11.2015 національним парламентом прийнято Закон України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», яким створено орган, який здійснює відповідні функції щодо активів, на які може бути накладено арешт або які може бути конфісковано в кримінальному провадженні [6]. Надалі Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» від 18.02.2016 [2], а також інші нормативні акти.

Вищевказані закони тією чи іншою мірою також регулюють прокурорську діяльність у сфері боротьби з корупцією, оскільки така діяльність є наскрізною. Наприклад, унесення змін до ст. 170 Кримінального процесуального кодексу України щодо процедури арешту майна передбачає покладення на прокурора обов'язку вживати необхідних заходів з метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, зокрема, шляхом витребування необхідної інформації в Національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, та інших юридичних і фізичних осіб [9].

Водночас прокуратура України на сучасному етапі стикається з низкою проблем, зумовлених незавершеністю антикорупційної реформи й організаційними недоліками. Зокрема, залишається невизначеним статус місцевих прокуратур і співвідношення їхніх повноважень із відділами в окремих районах (містах). На сьогодні відсутній галузевий наказ Генерального прокурора України, який регламентує діяльність місцевих прокуратур, відповідно, співвідношення компетенції місцевих прокуратур і їхніх територіальних відділів визначається наказами місцевих прокурорів. На практиці це призводить до централізації повноважень апаратом місцевих прокуратур, що викликає значні організаційні труднощі, зволікання під час прийняття процесуальних і управлінських рішень, підвищує корупційні ризики в роботі органів прокуратури, спричиняє додаткові матеріально-технічні витрати тощо.

Іншою проблемою є недостатня узгодженість між НАБУ, САП і Генеральною прокуратурою України. Зокрема, існують проблеми під час передавання кримінальних проваджень від органів прокуратури до НАБУ, що пов'язано з недостатньою законодавчою визначеністю цієї процедури; визначення джерел матеріально-технічного постачання САП (такі джерела можуть бути пов'язані як із НАБУ, так і з Генеральною прокуратурою) тощо.

Гострим залишається питання прокурорської діяльності у сфері боротьби з корупцією щодо необхідності сплати прокуратурою судового збору при висуненні позовів за

наслідками корупційних діянь. Це створило значну проблему в частині фінансування органів прокуратури, оскільки в загальнодержавному масштабі мова йде про сотні мільйонів гривень. Так, Законом України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» від 25.12.2015 передбачається фінансування органів прокуратури України в розмірі 3 289 009,4 тис. грн, що на 369 635,5 тис. грн більше, ніж у 2015 р. (тоді обсяг фінансування становив 2 919 373,9 тис. грн). Однак виділених коштів явно недостатньо для ефективного захисту інтересів держави й окремих громадян як на антикорупційному напрямі, так і під час реалізації функцій представництва загалом [4; 5].

Висновки. Отже, прокурорська діяльність у сфері боротьби з корупцією в Україні на сучасному етапі знаходиться на стадії реформування, що зумовлено необхідністю адаптації національної правоохоронної системи до європейських стандартів. З метою відповідності передовим світовим моделям боротьби з корупцією було прийнято комплекс нормативно-правових актів, які запровадили принципово нові засади діяльності органів прокуратури. Так, було ліквідовано функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів і трансформовано функцію представництва інтересів громадянина та держави в суді; запроваджено прокурорське самоврядування; звужено координаційну роль прокурора у сфері боротьби з корупцією, запроваджено Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру. Отже, Україною було виконано велику частину рекомендацій інституцій ЄС, ураховано досвід розвинутих країн Європи та проведено заходи щодо інтенсифікації антикорупційної діяльності. Водночас прокуратура нашої держави продовжує стикатись із низкою проблем, таких як необхідність сплати судового збору, недосконалість механізму взаємодії з іншими суб'єктами боротьби з корупцією: НАБУ, ДБР, Національним агентством з питань запобігання корупції тощо. Указане зумовлює необхідність подальшого вдосконалення нормативного регулювання діяльності прокуратури України й підвищення ефективності боротьби з корупцією.

Список використаної літератури:

1. Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо забезпечення прозорості в організації діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури з метою виконання рекомендацій Міжнародного валютного фонду»: Закон України від 18.02.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1020-19>.
2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації»: Закон України від 18.02.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1019-19>.
3. Про Державне бюро розслідувань»: Закон України від 12.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/news/Novyny/119040.html>.
4. Про Державний бюджет України на 2016 рік»: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/928-19>.
5. Про Державний бюджет України на 2015 рік»: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80-19>.
6. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів»: Закон України від 10.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/772-19>.
7. Про прокуратуру»: Закон України від 05.11.1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.
8. Про прокуратуру»: Закон України від 14.10.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
10. План дій з лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, схвалений на саміті Україна – ЄС від 02.11.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244813273.
11. Грицаєнко Л. Прокурорська діяльність в Україні та зарубіжних країнах / Л. Грицаєнко; відп. редактор професор І.Г. Богатирьов. – К.: Юрид. літ-ра, 2013. – 499 с.
12. Драган В. Роль прокуратури у протидії корупції: досвід Німеччини / В. Драган, З. Загиней // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 2. – С. 49–55.
13. Мельник Р. Реформування інституцій з протидії корупції у Грузії / Р. Мельник // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 4. – С. 85–93.
14. Михайленко О.Р. Прокуратура України: [підручник] / О.Р. Михайленко. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 336 с.
15. Проневич О.С. Інститут спеціалізованої антикорупційної прокуратури в європейській державно-правовій традиції / О.С. Проневич // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 261–268. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_44.pdf.
16. Серета Г. Особливості сучасного етапу реформування прокуратури в Україні / Г. Серета // Вісник прокуратури. – 2014. – № 5. – С. 9–14.
17. І через рік після Майдану Україна залишається найкорумпованішою країною Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ti-ukraine.org/corruption-perceptions-index-2014/press-release.html>.
18. Президент обговорив з першими детективами НАБУ пріоритети у боротьбі з корупцією [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/prezident-obgovoriv-z-pershimi-detektivami-nabu-prioriteti-u-35979>.
19. Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/shorichne-poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-radi-u-35412>.